

JAN KELLER

MAKROSOCIÁLNÍ SOUVISLOSTI KRIZE RODINY

Hovoří-li se o krizi rodiny, která má probíhat v současné době, jedná se o formulaci značně nepřesnou. Přínejmenším je nutno rozlišovat mezi rodinou manželskou (nukleární) a širšími příbuzenskými svazky. Zatímco rostoucí míra rozvodovosti je brána jako výmluvný indikátor nestability manželského svazku, uvažuje se na druhé straně o stabilitě či dokonce o překvapivé renesanci vztahů příbuzenských.

Zdá se, že manželské vztahy a vztahy širšího příbuzenství skutečně vykazují rozdílnou logiku vývoje. Pro její pochopení je, podle našeho názoru, nedostatečné omezovat pozornost na rovinu mezilidských vztahů, poměřovat výši očekávání partnerů a studovat dynamiku manželských konfliktů. To vše je pouze jevová stránka věci. Podstatné příčiny krize, kterou prochází manželská rodina, právě tak jako podstatné příčiny renesance širšího příbuzenství chceme vyvodit z makrosociálních souvislostí. Domníváme se, že nejpodstatnější příčiny krize rodiny leží mimo samotnou rodinu. Je nutno hledat je v proměnách, jimiž prošla celková sociální organizace dnešních vyspělých zemí v průběhu několika posledních staletí.

SOCIÁLNÍ MONOPOL TRADIČNÍCH DOMÁCNOSTÍ

V tradičních předkapitalistických společnostech evropského středověku byla etablovaným způsobem řešení všech podstatných problémů souvisejících s otázkou přežití *domácnost*. Domácnost byla privilegovaným subjektem rozhodujících aspektů sociální reprodukce. Z hlediska zajištění potřeb sociální reprodukce žily domácnosti středověké Evropy po dlouhý čas prakticky v sociálním vakuu, péče o členy pospolitosti, která by fungovala na úrovních nadrodinných a mimorodinných, byla jen torzovitá.

Mezi oblastí sociální reprodukce, které byly zabezpečovány v principu na úrovni domácností (ať již izolovaných anebo sdružených do pospolitostí vyššího typu), lze zařadit:

- obranu členů domácností navenek
- řešení sporných situací mezi členy domácnosti
- materiální zabezpečení chodu domácnosti
- socializace dětí, často včetně jejich socializace profesní
- zajištění členů domácnosti v nemoci a stáří.

Právě dalekosáhlá soběstačnost ve všech uvedených oblastech vytvářela z domácností univerzální nástroj řešení všech základních problémů přežití. Na úrovni domácností se však v tomto stadiu zabezpečovala rovněž reprodukce téměř všech nadrodinných sociálních útvarů. Mimorodinné mechanismy schopné zajišťovat „společné potřeby“ totiž buď vůbec neexistovaly, anebo byly teprve v zárodku. V této situaci je například legitimizace světské moci zajišťována na úrovni celé knížecí či královské rodiny, šlechtické rodiny zajišťují výkon práva na svých doménách, bankovníctví a obchod jsou rovněž v rukou celých rodin, na úrovni rodin se reprodukuje řemeslo, živnosti, rolnické hospodářství.¹

Dlouho do středověku platilo nejen to, že domácnosti jsou odkázány samy na sebe, ale navíc byla celá společnost odkázána na domácnosti. Příznačné je, že hlavní zdroj, který měl zajistit fungování sociálních mechanismů přesahujících domácnosti, tedy přímá daň, je v této fázi rovněž získáván na úrovni domácností jako daňových celků a nikoli jako později — od ekonomicky aktivních jednotlivců, pouze s druhotným přihlédnutím k jejich rodinnému stavu.²

Domácnost jako etablovaný způsob řešení problémů přežití měla u různých vrstev různou podobu, měnila se rovněž v závislosti na vnějších okolnostech. Proto je obtížné jednoznačně rozřešit trvající spory o její velikost a složení v tradičních společnostech. Lze stanovit pouze přibližnou typologii, která naznačuje složitost vztahů mezi manželskou rodinou, příbuzenstvím a domácností.

Manželská rodina byla v rámci domácnosti rozšiřována dvěma způsoby:

a) Značným počtem nepřibuzných sloužících a lidí ve smluvním poměru. Tak tomu bylo nejen v případě domů šlechtických, ale také měšťanských a rovněž v rámci hospodářství zámožnějších rolníků. Domácnosti šlechty zahrnovaly desítky a stovky osob. Například domácnost

¹ Prakticky jediné oblasti, které byly zabezpečovány nadrodinnými institucemi, představuje armáda a církev. Určitá poplatnost rodinnému paradigmatu se však projevuje i zde. V případě církve se jedná například o nápadně četnou terminologii vypůjčenou z oblastí rodinných vztahů, a to jak ve věrouce, tak v organizační církve. Vojáci žoldnéřských armád byli doprovázeni dávno před vznikem kasáren svými kočujícími rodinami.

² V italských městech od poloviny 12. století probíhá zdanění podle „ohníšť“. Ve Francii jsou poprvé spočítány „domácí ohně“ roku 1328, podle toho jsou rozděleny přímé daně — „les fouages“. Podle stejného principu byla vybírána od roku 1439 nová hlavní přímá daň „talle“. Teprve na samém sklonku 17. století byla ve Francii (a po jejím příkladu také v Prusku) zavedena daň z hlavy, jejíž jednotkou již nebyla domácnost, ale individua zdaněná podle výše svého rangu (Guenée 1971: 175), (Boulenger 1920:371).

pruského knížete v 16. století měla přibližně 400 lidí. Domácnost pekaře v Londýně ve stejné době čítala 13—14 osob, z nichž většina nebyli příbuzní. Domácnost drobného nájemce šlechtice v Kentském hrabství měla v téže době přes dvacet osob, z nichž tři čtvrtiny nebyli příbuzní. Jen málo rodin v Anglii té doby mělo více než tři děti.³

b) Druhým způsobem růstu společné domácnosti bylo sdružování pokrevních příbuzných do větších rodinných komunit. K tomu docházelo zejména u rolníků, řidičeji u řemeslníků, výjimečně u rodin obchodníků. Zvláštním případem byly „šlechtické domy“ od 14. století. Na venkově napomáhala rozvoji této formy široké domácnosti zejména období krizí, kdy absence veřejné moci činila solidaritu příbuzných zvláště nezbytnou. Ve Francii se jedná především o 14. a 15. století, období stoleté války. V prostředí měst naopak bránilo rozvoji velké domácnosti rozvětveného příbuzenstva postupné pronikání římského práva, které posilovalo linii otec-dítě a oslabovalo pouta mezi bratry poté, co si založili rodiny vlastní.⁴

Ať již byly vztahy mezi rodinou, širším příbuzenstvím a domácností v konkrétních případech jakékoliv, domácnosti všech typů si podržely dlouho do středověku monopol na řešení všech podstatných problémů souvisejících s přežitím jejich členů.

Má-li určitý sociální útvar řešit problémy přežití účinně, musí být hierarchizován z hlediska moci, autority, podílu na rozhodování. Horizontální komplementárnost funkcí v domácnosti probíhala po ose muž-žena, vertikální děba moci po ose generací. Soudržnost domácností byla nezbytností vynucenou absencí alternativních způsobů řešení problémů přežití v podmínkách poměrně slabé ústřední státní moci.⁵

Z toho, co bylo dosud uvedeno, ovšem zatím nijak neplyne, proč se v tradičních společnostech významněji nerozvinula instituce rozvodů. Rozvody následované opětovnými sňatky jsou teoreticky dobře sluchitelné se společností, jejíž reprodukce je založena na rodinných domácnostech. Lze se domnívat, že vedle ekonomických a náboženských tlaků působila proti možnosti rozvodů zejména specifická sídlištní a sociální struktura tradičních společností.

³ Pro poznání velikosti a struktury domácností německých knížat jsou zvláště cenné tzv. Hofordnungen, které se objevují již od konce 13. století, zejména však ve století 15. a 16. Blíže o nich viz (Hintze 1943). O anglických poměrech informuje například (Laslett 1964).

⁴ O společně hospodařících domácnostech rozvětveného příbuzenstva ve starém Řecku, Římu a středověku západní i východní Evropy viz (Gaudemet 1963).

⁵ Mnohostranný význam domácností v dlouhém období starověkých a středověkých dějin je natolik průkazný, že americký historizující sociolog G. E. Lenski klade ve své periodizaci po období jednoduchých společností (celou etapu) „společností organizovaných kolem opevněných domácností“. Tato etapa byla překonána teprve s nástupem byrokratického státu, tedy v Evropě počínaje 15. stoletím. (G. E. Lenski 1966).

V těchto společnostech zcela převládaly komunity o několika desítkách až stovkách obyvatel. Strategie sňatkového rozhodování vylučovala (až na výjimky) všechny příbuzné a cizince. Sňatek s nimi by nesplnil svou funkci, nevětšil by síť solidárních zavázaných vzájemnou pomocí v kritických situacích. V případě příbuzných tato síť již existovala a sňatek by ji zbytečně zdvojoval, v případě cizinců nebyla případná podpora ze strany nových příbuzných zpravidla dosažitelná. Dalším faktorem, který omezoval možnosti sňatkového rozhodování, byla rozdílnost sociálního rangu. Ta působila zejména ve středověkých městech, kde byl jinak počet obyvatel pro výběr partnera poněkud příznivější. Uvedené faktory by mohly činit riziko při eventuálním rozvodu příliš veliké.⁶

Jedním z rozhodujících předpokladů, který do budoucna umožňoval změnit taktiku sňatkového rozhodování, se stalo převládnutí peněžní ekonomiky. Peníze umožnily zejména středním vrstvám podstatně rozšířit oblast výběru možných partnerů. V transakcích sociální směny se staly ekvivalentem urozenosti. Peníze přitom nevyvažovaly urozenost zpravidla přímo, nýbrž oklikou přes koupený úřad, který propůjčil svému majiteli status srovnatelný se statutem urozeného.

Peníze rozšířily prostor sňatkové strategie také jiným způsobem. Podstatně přispěly k tomu, že výběr partnerů mohl být rozšířen i na „cizince“. Síť solidárních příbuzných se díky schopnosti peněz konzervovat hodnotu a poskytovat pomoc i na dálku rozšiřovala i v případě sňatku s cizincem, to je s člověkem, jehož příbuzní žili mimo vlastní komunitu. Lze se domnívat, že v důsledku zmíněného působení peněz bylo odstraněno riziko při eventuálním rozvodu nejprve v preindustriálních městech západní Evropy 17. a 18. století. Jedná se zároveň o prostor, v němž ve stejné době poklesla míra tradiční sociální kontroly.⁷

NÁSTUP FORMALNÍCH ORGANIZACÍ

Ve stejné době, tedy především v průběhu 17. a 18. století, došlo ovšem k mnohem závažnějšímu strukturálnímu přesunu s významnými důsledky pro instituci rodiny. Domácnost přestává být monopolním způsobem řešení problémů přežití, přestává být univerzálním subjektem

⁶ Potenciální nevěsty představovaly v těchto podmínkách vzácný zdroj. Jedním z důvodů instituce charivari francouzského středověku bylo, když „hoch, který přišel zdaleka, si vzal za ženu dívku z komunity a tím ohrozil rezervy nevěst ve vesnici“ (Weber 1970: 572).

⁷ Od poloviny 17. do poloviny 18. století přichází do Londýna ročně osm tisíc přistěhovačů, většinou svobodných mužů ve věku kolem dvaceti let, kteří jsou přílákání možností kariéry drobných úředníků. V přívalu těchto cizinců se lidé ve městech typu Londýna či Paříže přestávají orientovat, kdo je kdo. Tradiční sociální přehady se stávají méně rigidní (Sennett 1974).

sociální reprodukce. V této funkci je postupně nahrazována jednotlivými uměle vytvářenými a specializovanými formálními organizacemi.

Z hlediska společnosti, která je organizována formou státu, znamená přenesení odpovědnosti při zajišťování klíčových funkcí sociální reprodukce z domácnosti na formální organizace jednoznačný vzrůst zdrojů, které jsou k dispozici. To se týká jak zdrojů materiálních, tak autoritativních. Není náhodou, že domácnost je nahrazována výkonějšími mechanismy sociální reprodukce právě v době, kdy konflikty mezi vyhraněnými centry moci vyžadují mobilizovat zdroje nesrovnatelně větší než jaké v minulosti postačovaly ke zvládnutí konfliktů mezi centrem a periferií.

Přesun legitimizace moci z úrovně panovnickovy domácnosti na oligarchický parlament se stal účinným nástrojem integrace odpůrců centra do služeb centra.

Souběžný přesun faktického rozhodování do rukou ministrů zvyšuje navíc kvalifikovanost rozhodování, která mají nesrovnatelně větší dopad ve srovnání s dobou, kdy se v panovnickově domácnosti rozhodovalo jen o osudech jeho vlastní domény.

Obojí přesun ovšem v základu zpochybňuje představu, podle které je přirozeným centrem rozhodování domácnost založená na komplementaritě mužské a ženské kompetence. Ministr rozhoduje od nynějška o věcech týkajících se obou pohlaví.

Přesun řešení sporných záležitostí z úrovně domácnosti na specializované soudní orgány umožnil mimo jiné vyjmout z pravomoci hlavy domácnosti všechny nepřibuzné členy. To přispělo svým dílem ke zvýšení sociálního statusu svobodných a ke snížení statusu ženatých, tedy k vyrovnání statusu bez ohledu na rodinný stav.

Přesun v oblasti zajištění materiální výroby z domácností na podniky zaměstnávající členy různých domácností bez ohledu na pohlaví a věk výrazně narušil vazbu mezi rodinným stavem a stupněm sociálního zabezpečení.

Mít vlastní domácnost zajišťovalo v tradiční společnosti pro každou vrstvu vyšší standard a vyšší životní jistotu než jakou mohli očekávat členové téže vrstvy bez domácnosti.⁸ V Anglii 16. století si svobodný muž nemohl činit nárok na samostatné hospodářství či na vlastní řemeslnickou živnost. Teprve sňatek umožňoval vstoupit rovnoprávně do sociálního světa. Podobně francouzské zákonodárství za starého režimu pohlíželo na ty, kdo neměli vlastní domácnost. Výjimku tvořili jen jednotlivci z nejvyšších vrstev a pochopitelně příslušníci církve (Marion 1969: 184—186).

⁸ To platí také pro nejnižší vrstvy tradiční agrární společnosti, tedy pro závislé rolníky. Existence vlastní domácnosti jim dávala nárok na komunitní práva (užívání lesa a pastvin, účast na mši a podobně), která byla lidem bez vlastní domácnosti odepřena anebo byla jistým způsobem modifikována. Za Starého režimu patřilo do této vrstvy 2 až 3 milióny hlav rodin. V tvrdých letech jim hrozil pád mezi bezprávné tuláky. (Goubert 1969).

Domácnost, která již byla zajištěna, umožňovala naopak alespoň v principu důstojnější způsob života než jaký mohli očekávat lidé stojící vně domácnostních struktur.

Jakmile byla výroba zorganizována pomocí institucí přesahujících domácnost, přestaly tyto vazby platit. Rozhodujícím kritériem pro výši materiálního zabezpečení a prestiže se stala získaná profese v kombinaci se zájmem ze strany zaměstnavatele. To na jedné straně umožnilo sociální kariéru nezávislou na rodinném stavu, na straně druhé sociální sestup (například když zmizel zájem ze strany zaměstnavatele), který byl rovněž nezávislý na rodinném stavu a na existenci domácnosti. Profesní a životní dráha se přestaly vzájemně určovat. Domácnost přestala být symbolem soběstačnosti a přestala být prostředkem sociálního zajištění.

VYVLASTNĚNÍ DOMÁCNOSTÍ

Postupné přesunutí řešení problémů přežití do kompetence specializovaných organizací se jeví z pohledu domácností jako mnohonásobný proces vyvlastnění.

Nejznámějším aspektem tohoto procesu je vyvlastnění ekonomické. Postihlo domácnosti rolníků, kteří přišli o půdu, řemeslníků a obchodníků, kteří pozbyli své živnosti. Sociální pokrok přestává být spatřován v rozkvětu domácností ve funkci základních produkčních jednotek, a tedy zdatných daňových poplatníků, a začíná být spatřován ve stále dokonalejší ochraně domácností coby zdanitelných konzumentů zboží vyráběného mimo ně.

To má významné důsledky pro vnitřní strukturu rodiny. Zatímco tradiční způsob produkce vyžadoval komplementárnost podle pohlaví a dělbu autority podle věku a životních zkušeností, u konzumu oba imperativy odpadají. U rodiny jako jednotky konzumní již není funkčně vyžadována ani vertikální, ani horizontální soudržnost jak tomu bylo v dobách, kdy byla domácnost jednotkou výrobní.

Domácnosti však byly v podmínkách centralizovaného státu vyvlastněny též mocensky. Nejpatrnější je to samozřejmě u těch domácností, které měly moci nejvíce — u šlechty. Patrimoniální šlechta spravovala své domény jako přirozené prodloužení své domácnosti, tedy ze stejných zdrojů a pomocí stejného personálu. Centrální úřady absolutistického státu činí stále více iluzorní podíl šlechty na centrální moci, ale i její pravomoci

⁹ V Rakousku v tomto směru působí zejména krajské úřady od poloviny, ve Francii již nejméně o jedno století dříve intendanti, přičemž ještě v 16. století si značnou samostatnost zachovávaly zejména šlechtické domény jižně od Selny. Pruská šlechta zachovává dalekosáhlou suverenitu na svých državách ještě koncem 18. století.

na vlastních doménách. Omezují ji nejprve v oblasti práva, pak financí a nakonec policie.⁹

Vyvlastnění prostředků moci však postihlo také domácnosti měšťanů a rolníků. V rakouských zemích byly v letech 1743—51 odstraněny zbrojnice nejen ze zámků, ale také ze všech měst. Zákonem z roku 1741 se odebíraly zbraně rolníkům. (Beidtel 1896). Ozbrojená moc francouzských měst má, s výjimkou pohraničních oblastí, pouze folklórní význam již od 17. století (Goubert 1969: 194).

Působením centrálních úřadů se města západní a střední Evropy proměňují ze samostatných korporací tvořených sdruženými skupinami nezávislých domácností v pouhou administrativní jednotku státní správy. Ve stejné době definitivně mizejí všechny korporace, jejichž členy nebyli jednotlivci, ale celé domácnosti (gildy, cechy, vesnické marky).¹⁰

Ztráta ekonomické a mocenské subjektivity měla za následek stav, který lze nazvat nejspíš sociálním vyvlastněním rodin a domácností. Domácnost přestala být schopna zajistit z vlastních zdrojů péči a ochranu těch svých členů, kteří nejsou zároveň ekonomicky aktivní mimo domácnost (mladí, nemocní, staří). Vývoj školství a zdravotnictví nesený specializovanými organizacemi postupně nastolil situaci, kdy domácnost přestává být kompetentní pečovat o své členy dokonce i v těch případech, kdy k tomu má prostředky a byla by k tomu ochotna. Příznačný je v této souvislosti vývoj péče o vzdělání, které se stalo z privilegia elity nejprve právem všech a posléze povinností všech.

RODINA JAKO ZÁKLAD STÁTU

V naznačených směrech se postupně realizoval přechod od domácností (či vyšších sociálních útvarů z domácností složených) k formálním organizacím, tedy útvarům, které se skládají nikoli z celých rodin, nýbrž z jednotlivců, příslušníků různých domácností. Mocenský monopol nad všemi těmito organizacemi (s částečnou výjimkou soukromých podniků) si nárokuje národní stát.

Bez ohledu na ideologie liberálního státu, uvedené změny se neuskutečnily proto, aby se ulehčilo domácnostem a byly zbaveny přemíry povinností, nýbrž proto, že se tím podstatně umocňovala mocenská kapacita státu. Velké formální organizace byly budovány především v těch oblastech, jejichž výkonnější fungování bylo nezbytné pro potřeby mocenského centra vtaženého do konfrontace se sousedními konstituujícími se centry moci, se sousedními národními státy.

¹⁰ O rozbití autonomie městské obce a venkovské marky v německých zemích Gierke 1868: 665).

Právě s přechodem na organizační formu řešení problémů přežití mohlo dojít k rozložení dřívější přísné integrity všech typů domácností a jejich společného jádra — manželské rodiny.

V prostoru postupně zaplňovaném formálními organizacemi specializovanými na řešení dílčích problémů přežití se stala domácnost a rodina — dříve univerzální nástroj řešení těchže problémů — nadbytečná. Mohla ztratit (a také velice brzy ztratila) soudržnost, která je nezbytná pouze u institucí, na nichž závisí reprodukce společnosti.

Pokud by jednotlivé organizace skutečně byly zaměřeny primárně na ulehčení rodině v plnění jejích funkcí, je velmi pravděpodobné, že by rodina již neexistovala. Díky tomu, že útvarem, do jehož služeb byly organizace postaveny, nebyla ve skutečnosti rodina, nýbrž vznikající politické struktury národního charakteru, podržela rodina v četných oblastech i nadále zatím své oprávnění. Jsou to ty oblasti, které nejsou službami formálních organizací pokrývány, protože se netýkají (na rozdíl od vojenství, ekonomiky, zvládání nemocí a výkonu ideologické indoktrinace) bezprostředně zájmů státu a jeho schopnosti konkurovat mocenským ambicím států okolních.

Rodina je nepochybně základem státu. Jedná se ovšem o rodinu, která byla zbavena všech vlastností, jež by mohly univerzální dominanci státu jakkoliv ohrožovat či zpochybňovat.

Nahraditelnost výkonu jednotlivých životně důležitých funkcí plněných dříve rodinou kompetentními organizacemi, které samy fungují zcela nezávisle na tempu rozpadu jednotlivých domácností, odstranilo nutnost zachovávat právě první založenou rodinu. Formální organizace se rozvinuly natolik, že to vedlo k dezinstytucionalizaci rodiny, nerozvinuly se však v tom směru a v tom stupni, aby to učinilo rodinu zcela zbytečnou. Výsledným kompromisem se stal masový rozpad manželství při současném hromadném zakládání manželství nových.

Tato tendence byla posílena tím, že padly všechny dřívější bariéry, které tradičně činily rozvod riskantním. Ve společnosti 19. století s její obrovskou prostorovou mobilitou, urbanizací, zkracováním vzdáleností a regularizací kontaktů v celostátním i celosvětovém měřítku se sňatek s „cizincem“ mění z výjimky v pravidlo. V této situaci již není na závalu, že síť solidárních nebude rozšířena o novou domácnost, protože domácnost již přestala být zárukou zabezpečení. Demokratizace společnosti, která odstranila stavovské bariéry, vedla k tomu, že výběr partnerů přestal být limitován sociálním rangem a orientuje se především podle osobních vlastností individuí. To přirozeně dále umocnilo křehkost manželství, protože individuální vlastnosti jsou proměnlivější a jejich odhad je subjektivnější než byl sociální rang v podmínkách hierarchizovaných tradičních společností.

Riziko plynoucí z rozvodu se dále snížilo tím, že organizace zabezpečující chod společnosti, samy složené z jednotlivců (na rozdíl od dřívějších korporací složených z domácností), mají snahu zabezpečovat potřeby

každého bez ohledu na rodinný stav. Ještě v 17. století byl člověk bez domácnosti, to je bez stálého bydliště, podezřelý a pronásledovaný.¹¹ V 19. století se takový člověk stává předmětem zájmu sekularizované charity, začíná se usilovat o to, aby byl zaopatřen.

S uvedenými přesuny v makrospolečenském měřítku se ostatně změnila i kritéria pro posuzování sociálního statusu. Formální organizace vystřídaly domácnosti v roli etablovaného nástroje řešení problémů všeho druhu. Výše sociálního ocenění přestala tedy být vázána na pozici v rámci domácnosti a začala být spojována s pozicí v rámci té které organizace. Rodinný stav a sociální kariéra, které byly ve společnostech založených na domácnosti prakticky identické, mají ve společnostech založených na organizacích již jen málo společného, nezřídka je právě jejich vzájemný vztah zdrojem ostrých konfliktů. Zatímco v minulosti teprve vstup do domácnosti určitého typu byl podmínkou pro výkon řady profesních bariér, dnes je rodina a domácnost pocíťována spíše jako překážka bránící dosáhnout špičkových výsledků právě v oblasti profesní kariéry.

RENEŠANCE PŘÍBUZENSTVÍ

Uplynulý vývoj i současný stav příbuzenských vztahů lze sledovat mnohem obtížněji než je tomu v případě domácnosti a manželské rodiny. Příbuzenské vztahy nebyly zpravidla předmětem právní regulace, jako tomu bylo v případě vztahů manželských. Chybí tedy podobná míra pro ocenění trvalosti těchto vztahů, jakou nám v případě manželství poskytují údaje o sňatcích a rozvodech.

Přesto se zdá, že vývoj vztahů příbuzenských sleduje jinou linii než jaká charakterizuje vývoj vztahů manželských.

Původní instituce antiky i feudalismu měly rodový, tedy příbuzenský charakter. Početní růst, územní rozptylování a vzájemné prolínání rodových organizací favorizovalo tendenci ke koexistenci skupin navzájem nepřibuzných, či alespoň samostatně žijících domácností manželů, jejich dětí a závislých sloužících.

Další vývoj spolupráce těchto samostatných domácnostních jednotek se dal cestou zakládání umělých korporací, jejichž signatáři (hlavy domácností) nemuseli a zpravidla ani nebyli v příbuzenském vztahu (jedná se o samosprávné venkovské a později městské obce, kupecké gildy, středověká světská bratrstva a podobně). Rozkvět těchto organizací, které

¹¹ Přitom nešlo zdaleka pouze o zanedbatelnou část populace. Pierre Goubert uvádí pro období Starého režimu více než 200 tisíc tuláků a lidí bez domova. Je to sociální skupina srovnatelná svou velikostí s urozenými či se stavem duchovním (Goubert 1969).

zdařile suplovaly příbuzenskou podporu, probíhá v obdobích slabé centrální veřejné moci.¹²

K pokusům vybudovat užší, právně vyjádřitelné kontakty mezi příbuznými docházelo ve zvlášť kritických situacích. Gaudemet (1963) zkoumá tyto tendence u rodinných komunit rolníků ve středověké Francii. Gierke (1868) referuje o pokusech německé šlechty, zejména od 14. století, zabránit dalšímu tříštění rodového majetku ustavením „šlechtického domu“, který by sdružoval příbuzné a omezoval jejich práva zcizovat rodinný majetek.

Rozvoj formálních organizací zřizovaných státní mocí postupně omezuje a pak zcela ruší (v období od 16. do 18. století) autonomii útvarů založených na smlouvě mezi hlavami nepřízněných domácností.

Vynořuje se přirozeně otázka, zda tím, že byly zrušeny pospolitostní útvary, které dříve nepřekračovaly rámec domácností a suplovaly příbuzenskou oporu, nevzrůstá opět atraktivnost příbuzenství. Viděli jsme, že formální organizace fungují natolik úspěšně, že se jim téměř podařilo rozložit integritu manželské rodiny. Je jejich fungování takového rázu, že činí podobně zbytečnou také solidaritu mezi příbuznými?

Ke zodpovězení této otázky by bylo nutno provést především analýzu toho, jaké funkce může plnit příbuzenství v moderní společnosti. Na tomto místě se můžeme vyjádřit k perspektivám příbuzenství pouze v souvislostech, v nichž jsme se dosud pohybovali, tedy v prostoru vymezeném souřadnicemi rodiny a formálních organizací.

Pokud je třeba očekávat renesanci příbuzenských vztahů, pak nejspíše v důsledku těch rysů fungování organizací, které přispěly k dezinstitutionalizaci domácností.

Organizace předčily domácnost v účinnosti řešení problémů především díky dvěma svým specifickým rysům:

a) Díky specializaci, která formální organizaci umožňuje řešit dílčí problém racionálněji než to činila domácnost. Záběr každé domácnosti byl v principu univerzální. Jestliže nyní jednotlivé formální organizace vyřeší dílčí problém racionálněji než byl řešen v minulosti, neznamená to ještě, že i celková suma problémů je nyní řešena racionálněji než dříve na úrovni domácností. Navíc organizace řeší problémy sice racionálně, ovšem racionálně pouze ze svého hlediska, nikoli nutně z hlediska domácností či celé společnosti.

b) Organizace se skládá z individuí, členové různých rodin jsou začlenění zpravidla v různých organizacích. Jsou přesvědčováni, aby se cele dali do služeb zlomkovitých cílů organizace. Čím však pracují usilovněji v organizaci, tím spíše jsou nepřítomni (ať již fyzicky či alespoň „duchem“) ve své vlastní rodině.

Neméně závažný rozpor, jaký nalézáme mezi požadavky formálních

¹² Blíže o tom (Gierke 1868), zejména kapitoly týkající se období od 9. do 16. století obsažené v prvním díle práce.

organizací a rodiny, je obsažen přímo uvnitř, v principech samotné organizace. Jde o rozpor mezi oběma rysy, které učinily z organizace účinnějšího „řešitele problémů“ než jakým byla až dosud domácnost.

V důrazu na individualitu byl osobnímu hledisku jednotlivce připsán význam, který byl ve společnostech domácností zcela nevidaný. Druhý ze zdůrazněných principů — racionalita plynoucí ze specializace — se však týká fungování organizace jako celku. Nezaručuje, že racionální (a tedy smysluplná) je činnost každého člena brána jednotlivě a izolovaně od činnosti ostatních. Tato skutečnost se týká výrobních i nevýrobních organizací v éře „rozdobené práce“. Racionalita se tedy vztahuje na nadindividuální skutečnosti, zatímco jednatelce jedná často ze svého dílčího hlediska spíše neracionálně.

Tato situace může přispívat určitou měrou k tomu, že ve volbě mezi organizací a rodinou dává člověk zpravidla přednost rodině. Při známé křehkosti manželství (v nemalé míře podmíněné právě rozvojem organizací) pak zbývá příbuzenství jako sociální útvar, který jako jediný podržuje zároveň kvalitu stability (alespoň relativně oproti modernímu manželství), přehlednutelnosti a přirozenosti (oproti formálním organizacím). Navíc jednatelce přesahuje a sociálně začleňuje, aniž by ho tím nějak zvláště omezoval ve srovnání s konzervativními tlaky tradiční domácnosti.

Hovoříme-li o určité renesanci příbuzenství v dnešní době, nemusí nás to nutně vést k přesvědčení, že příbuzenství, příbuzenské vztahy a kontakty nabyly ve srovnání s minulostí na atraktivitě. Nemusí tomu tak být. Je docela možné, že samotná atraktivita participace na příbuzenských vztazích oproti minulosti výrazně nestoupla. Určitý optický klam zde vzniká prostě z toho, že síť širšího příbuzenství je zpravidla to jediné, co zbývá v situaci, kdy manželství již dost dobře nefunguje (chceme-li být pesimisty) a formální organizace zatím ještě dostatečně dobře nefungují (chceme-li být optimisty). Jinými slovy, úpadek rodiny vedl k renesanci příbuzenství v té míře, v jaké se stávalo zřejmým, že formální organizace ve službách mocenských ambicí národních států nejsou ochotny a často ani schopny naplňovat ty potřeby, jejichž uspokojování odebral moderní stát tradičním domácnostem.

Instituce příbuzenství může navíc v současné době profitovat z toho, že nemá žádný formální status, který by mohl budit nedůvěru a obrannou reakci ze strany státu.

Moderní stát na svém vzestupu rozdrtil stavovské korporace vzniklé spojením hlav nezávislých domácností, aby si zajistil monopol na hegemonii nad svými občany. Podobná motivace určuje postup států třetího světa vůči rodovým a kmenovým institucím. Moderní příbuzenství má však výhodu neinstitucionalizovanosti v tom smyslu, že oficiálně vlastně neexistuje, není registrováno (například pro potřeby státní evidence), neusiluje o uznání nároků na participaci ve veřejném životě. Čím je skromnější, tím větší šance na reálné ovlivňování chodu velkých organizací a institucí státu se před ním otevírají.

LITERATURA

- Beidtel I.: *Geschichte der Osterreichischen Staatsverwaltung 1740—1848*. Innsbruck 1896.
- Boulenger J.: *Le grand siècle*. Paris 1920.
- Gaudemet J.: *Les communautés familiales*. Paris 1963.
- Gierke O.: *Das deutsche Genossenschaftsrecht*. 1. dfl. Berlin 1868.
- Goubert P.: *L'Ancien Régime*. Paris, Armand Colin 1969.
- Guenée B.: *L'Occident aux XIVe et XVe siècles*. Les Etats. Paris, P. U. F. 1971.
- Hintze O.: *Hof- und Landesverwaltung in der Mark Brandenburg unter Joachim II*. In: *Gesammelte Abhandlungen*. III. dfl, Leipzig 1943.
- Laslett P.: *Un monde que nous avons perdu*. Paris 1964.
- Lenski G. E.: *Power and privilege: A theory of social stratification*. New York: Mc Graw-Hill 1966.
- Marion M.: *Dictionnaire des Institutions de la France aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris 1969.
- Sennett R.: *The Fall of Public Man*. London 1974.
- Weber E.: *La fin des terroirs*. Paris 1970.

THE MACROSOCIAL CONNEXIONS OF THE CRISIS OF THE FAMILY

The paper deals with the impact of the changes connected with the rise of the modern state and of his influence on the stability of household, marriage, and kinship.

The author assumes that the principal causes of the so called crisis of current family are situated outside of the family itself. The formal organizations removed the traditional household from its both economical and social competence.

The main impulses of this process were created by the growing pretensions to the sources of all kinds from the side of the national states. The decay of the role of the nuclear family brought about the revival of the institution of kinship as soon as it became clear that the formal organizations are not capable to perform all functions of the household which has been broken by them.